

Секція 3
**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЮРИДИЧНОЇ
(ПРАВНИЧОЇ) ДІЯЛЬНОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЇЇ РОЗВИТКУ**

БІЛОЗЬОРОВ Євген Вікторович,

*заступник директора з навчально-методичної
та наукової роботи навчально-наукового
інституту № 2 Національної академії
внутрішніх справ, кандидат юридичних наук,
доцент*

**ПРАВОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ТА ПРАВОВА ПОВЕДІНКА: ОКРЕМІ
АСПЕКТИ СПІВВІДНОШЕННЯ**

Соціально-політичні реформи, які відбуваються в Українській державі, а також переформатування ідейних поглядів суспільства на загальнолюдські цінності зумовлюють здійснити переосмислення певних явищ суспільно-правової дійсності. Право, як важливий феномен сьогодення, впливає на усі сфери життєдіяльності людини, визначає спрямованість державної політики, відображає правовий статус людини, межі її залучення до правової сфери життя суспільства. Так, з одного боку, право повинно ефективно реагувати на ті зміни, що відбуваються у суспільстві, а з іншої, воно само виступає інструментом, за допомогою якого можна найшвидше та якісніше здійснити необхідні перетворення в соціумі.

Розуміння права в аспекті його ефективності висвітлює головну його якість – здатність здійснювати реальний вплив на діяльність та поведінку людей, а через це – сприяти прогресивним змінам в суспільстві, запроваджуючи цивілізовані взаємовідносини та соціальне партнерство. Із дією права пов'язані сутність і вияв цінності права, досягнута або не реалізована мета правового регулювання в тому чи іншому суспільстві, державі, ступінь гарантованості прав і свобод людини та громадянина [1, с. 5-7].

Дослідження проблематики правової діяльності та правової поведінки здійснювалося багатьма як вітчизняними, так і зарубіжними авторами, серед яких можна виокремити кілька груп. Так, у напрямі дослідження проблем

правової діяльності працювали В. Д. Бабкін, С. Д. Гусарев, Т. З. Гарасимів, Д. А. Керімов, М. І. Козюбра, С. І. Максимов, І. Ю. Настасяк, В. С. Нерсесянц, Н. М. Оніщенко, П. М. Рабінович, які акцентували свою увагу на питаннях сутності та змісту цього правового явища. Питання осмислення окремих аспектів правової поведінки належали до сфери наукових інтересів таких учених як Є. О. Гіди, В. Н. Кудрявцева, В. В. Лазарева, А. В. Лещенка, В. В. Оксамитного, М. П. Орзіха, І. С. Самоценка, Т. І. Тарахонич, О. Д. Тихомирова, А. О. Штанька та ін.

Завдання цієї статті полягає в комплексному висвітленні наукових понять «правова діяльність» та «правова поведінка» як явищ правової дійсності: їх розвиток, визначення, основні ознаки та характеристики.

У словниках термін «діяльність» трактується як застосування своєї праці до чого-небудь, робота, заняття, активність, діяння; функціонування, діяння органів живого організму, існування, життя, виявлення сили, енергії чого-небудь [2, с. 774]; функція, функціонування, робота, поведінка, дія [3]. В іноземних мовах на позначення цього поняття використовують такі терміни: англ. – activity; нім. – aktivität; фр. – activité.

У філософії діяльність розглядається як специфічна людська форма активного ставлення до навколишнього світу, змістом якого є цілеспрямована заміна та перетворення останнього. У структурі діяльності окремі науковці виокремлюють мету, засоби, результат і сам процес діяльності (дії суб'єкта) [4, с. 633], а інші – суб'єкт, об'єкт, засіб, мету, результат [5, с. 112].

Соціологи трактують діяльність як цілеспрямований вплив суб'єкта на об'єкт і вважають, що поза відносинами суб'єкта й об'єкта діяльність є неможливою; вона завжди пов'язана з активністю суб'єкта [6, с. 201]. Структурною одиницею діяльності є дія, тобто здійснення чого-небудь, діяння, сукупність вчинків. Слово «діяти» означає «здійснювати що-небудь певним способом, виявляти якусь діяльність, робити, чинити тощо» [2, с. 774].

Зміст діяльності зумовлюється специфікою об'єктів, на які вона спрямована (природних чи соціальних). Будь-яке суспільство існує як цілісне явище завдяки діяльності суб'єктів суспільного життя. Це дає підстави трактувати соціальну діяльність як сукупність дій суб'єктів у різноманітних сферах суспільного життя. Спрямованість на об'єкти як частину соціального простору й окреслену мету – отримання соціально значущих результатів, є критерієм виокремлення різних видів соціальної діяльності: політичної, економічної, правової тощо. Таким чином, правова діяльність є різновидом соціальної діяльності, що спрямована на отримання соціально (юридично) значущих результатів у правовій сфері [7, с. 25].

У науковій юридичній спільноті досить часто виникають дискусії щодо поняття «правова діяльність» та її ототожнення з юридичною (правничою) діяльністю. Ще донедавна, вчені-правники використовували тільки термін «юридична діяльність», а введення в науковий обіг поняття «правова діяльність» викликало дискусії щодо його змісту, сутності й місця в понятійно-категоріальному апараті. Представники юридичної науки пропонували застосовувати поняття «правова діяльність» у широкому розумінні, а «юридична

діяльність» – у вузькому. Так, Ф. Н. Фаткуллін зазначав, що правова діяльність складається з усіх дій суб'єктів права в різних сферах життя, здійснюється на їх підставі і відповідно до них [8, с. 85]. На думку Б. В. Шалієва, поняття «правова діяльність» є ширшим, ніж поняття «юридична діяльність», і повинна охоплювати не тільки дії суб'єктів, що здійснюють державну (публічну) владу, а й усіх юридичних та фізичних осіб [9, с. 19-20]

Необхідно зазначити, що В. Н. Карташов наполягав на використанні терміну «юридична діяльність», розуміючи її лише як опосередковану правом професійну, трудову, державно-владну діяльність щодо прийняття юридичних рішень компетентними органами, яка спрямована на виконання суспільних функцій і завдань (законотворчість, здійснення правосуддя, тлумачення законодавства тощо) для задоволення загальносоціальних, групових та індивідуальних потреб та інтересів [10, с. 12].

Проаналізувавши наукові підходи до розуміння поняття юридичної діяльності, С. Д. Гусарев констатує, що в сучасній юридичній літературі, присвяченій питанням професійної діяльності юристів, досі не сформувалося чіткого уявлення щодо цієї діяльності, її структури, змісту, функціонального призначення. Учений пропонує розрізняти поняття «правова діяльність» та «юридична діяльність». Правову діяльність науковець розглядає як один із видів соціальної діяльності, що здійснюється суб'єктами права з використанням правових засобів і для отримання правового результату, внаслідок чого в процесі функціонування суспільних відносин відбувається створення права, його розвиток і матеріалізація [11, с. 80]. Юридичну діяльність дослідник трактує як різновид правової діяльності, що здійснюється у сфері права юристами на професійній основі з метою отримання правового результату, задоволення потреб та інтересів соціальних суб'єктів відповідно до вимог права [11, с. 85].

На думку В. М. Сирих, юридична діяльність є видом соціальної діяльності та характеризується всіма її ознаками. Учений розглядає юридичну діяльність як правомірну діяльність громадян та інших суб'єктів права, спрямовану на збереження чи вдосконалення юридичного механізму правового регулювання, зокрема його компонентів: механізмів правотворчості, правореалізації державного примусу [12, с. 193, 197].

Виходячи із наведеного, можна стверджувати, що досить часто в наукових джерелах та нормативно-правових актах зустрічаються та використовуються поняття «правова діяльність» та «юридична (правнича) діяльність» як синоніми. На нашу думку, це зумовлює необхідність проведення ґрунтовного методологічного дослідження природи цих складних явищ правової дійсності, визначення їх особливостей та відмінностей.

Необхідно зазначити, що однією із складових частин правової діяльності є правова поведінка, яка врегульована нормами права. У сучасній юридичній науці висловлюються думки, що це поведінка у сфері соціальної дії права; поведінка регламентована нормами права; поведінка, передбачена нормами права [13; 14].

Дотримуючись позиції доцільності розмежування термінів «правова діяльність» та «правова поведінка», на нашу думку, слід уточнити розуміння самого поняття «поведінка». Аналізуючи окреслену проблему, зазначимо, що

поняття «поведінка» – багатогранне й полідисциплінарне, оскільки є предметом дослідження низки гуманітарних наук (філософії, психології, соціології тощо). Поведінку можна розглядати як сукупність послідовних учинків або систему дій людини, як практичну, реальну або реалізовану дію, яка, передусім, є різновидом людської діяльності, осмисленим комплексом учинків [15, с. 85]. Поведінка завжди суспільно зумовлена і набирає характеристики свідомої, колективної, цілеспрямованої або цілепокладальної, довільної та суспільно-соціальної діяльності. На рівні суспільно-детермінованої діяльності людини термін «поведінка» означає також дії людини щодо суспільства, інших людей і предметного середовища, які розглядаються з боку їх регуляції суспільним нормами. Одиницями поведінки є вчинки, в яких формуються і водночас відображаються позиція особистості, її моральні переконання [16, с. 149].

Із філософського погляду, поведінка є процесом зміни станів певних істот, що відповідає їх внутрішній природі як цілому, або здатністю біологічних індивідів у певний спосіб тримати себе, надавати своїй взаємодії з оточуючим середовищем сталих рис. Як осмислена людська характеристика, ця здатність до саморегуляції означає спосіб існування, активним чинником якого є усвідомлений волевияв самого суб'єкта. Людська поведінка корелює зі складною системою цілей, мотивів, настанов, внутрішніх смислів, свідомих та неусвідомлених прагнень та потягів, завжди так чи інакше поєднаних і актуалізованих певним рішенням суб'єкта стосовно способу своєї присутності у світі. Водночас, поняття людської поведінки ґрунтується на припущенні, що свідомо вольова самодетермінація не є єдино визначальним чинником у житті людини; саме її взаємодія або зіткнення з іншими внутрішніми або зовнішніми чинниками (що їх вона незрідка сама й пробуджує) формує неповторну цілісність поведінки особистості або соціальної групи. Моральний аспект поведінки пов'язаний із розкриттям характеру і меж впливу на поведінковий процес моральних норм, цінностей та інтенцій людського суб'єкта, що реалізуються, визначальним чином, у його свідомому й відповідальному волевиявленні [5, с. 490-491].

У психології поведінка – це зовнішній вияв активності, система дій біологічного індивіда, спрямована на підтримання його існування, що виявляється в певній послідовності вчинків, цілеспрямованих дій. Як вищий рівень взаємодії цілісного організму з довкіллям, вона здійснюється як єдність психічних – спонукальних, регулювальних та відображальних чинників, що наближають або віддаляють організм від певних об'єктів, а також перетворюють їх [17, с. 52].

Сучасні розробки в психології особистості вирізняють такі категорії як «діяльність» та «поведінка». На переконання Н. В. Ліфаревої, поведінка не завжди цілеспрямована, не передбачає створення певного продукту, найчастіше має пасивний характер. Діяльність завжди цілеспрямована, активна, направлена на досягнення певного результату. Поведінка спонтанна («куди поведе»), діяльність організована; поведінка хаотична, діяльність систематична [18, с. 209].

Для соціології характерне розмежування понять «поведінка» та «соціальна поведінка». Так, «поведінка» розглядається як взаємодія усіх живих істот із довкіллям, а «соціальна поведінка» розкривається вже як поведінка людини, що формується, розвивається і виявляється в умовах суспільного життя та має соціальний характер. Сучасна наука активно вивчає поведінку людей, їх установки, ціннісні орієнтації, потреби та інтереси, а також умови, за яких здійснюється їхня поведінка. Найчастіше поняття «поведінка» означає практичну, реальну або системну дію в якій реалізуються людські якості та внутрішні потреби, що проявляються зовні. Дослідники соціальної активності людини поведінку особи інтерпретують її як зовнішнє вираження діяльності, в якому виявляється конкретна позиція людини, її установка.

Соціальну поведінку можна трактувати як систему або сукупність таких взаємопов'язаних дій і учинків особистості, соціальних груп та спільнот у процесі життєдіяльності суспільства, котрі визначаються потребами, мотивами, інтересами, обов'язками та формами суспільного життя. Це – зовнішній вияв діяльності, в якій реалізуються внутрішні покликання, відтворюються фізичні, інтелектуальні та духовні особливості людини, розкриваються її позиція, місце та спосіб буття в суспільно-історичному процесі [19, с. 230].

Необхідно зазначити, що окремі науковці (В. Н. Кудрявцев, В. В. Лунєєв та ін.), які досліджують окремі аспекти соціальної поведінки, вважають, що не всі дефініції поведінки повною мірою розкривають зміст цього поняття. Так, В. Н. Кудрявцев зазначає, що найбільш повними, прийнятними та адекватними можна вважати ті визначення, котрі повніше охоплюють роль свідомості та інших якостей людської особистості [20, с. 7-8].

Таким чином, на основі доктринальних поглядів науковців можна стверджувати, що поняття «діяльність» та «поведінка» відмінні, оскільки категорія «поведінка» є меншою, вужчою, ніж поняття «діяльність», оскільки діяльність має як реально-, так і морально-перетворювальний характер і не завжди піддається зовнішньому спостереженню.

Необхідно зазначити, що такий підхід, за яким діяльність розглядається як узагальнююча категорія, що характеризує активну сутність людини, яка може бути недоступною для зовнішнього спостереження, а поведінка виражається в зовнішніх діях, які безпосередньо можна спостерігати і фіксувати, не може бути в повній мірі застосований у правознавстві з наступних причин. Як зазначав Б. Г. Ананьєв, поведінку людини в суспільстві можна вважати родовою характеристикою, по відношенню якої всі види діяльності (професійно-трудова, творча тощо) мають окреме значення. У цьому випадку діяльність розглядається як певна форма соціально обумовленої взаємодії людини з навколишнім світом, з природою і соціальним середовищем, як сукупність актів поведінки – конкретних вчинків, спрямованих до єдиної мети [21, с. 315].

На переконання В. Н. Кудрявцева, поведінка визнається більш широкою категорією, ніж діяльність. Це дозволяє не тільки врахувати весь спектр видів і форм поведінки, включаючи афективні й імпульсивні дії, свідомі вольові вчинки і елементи несвідомих реакцій, зовнішні і внутрішні форми людської активності,

але і класифікувати рівні поведінки, серед яких людська діяльність буде найвищим [22, с. 8].

Потрібно врахувати те, що в чинному законодавстві поведінка виражена не безпосередньо словом «поведінка», а передусім за допомогою таких словосполучень як дія, бездіяльність, діяння (наприклад, у Кримінальному кодексі України (далі – Кодекс) закріплено, що кримінальне правопорушення – це передбачене Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення (ст. 11 Кримінального кодексу України). Такий підхід відповідає семантичному змісту вказаного явища та означає конкретний вчинок несистематичного характеру, який оцінюється законодавцем на відповідність до норми права. Необхідно вказати на те, що у чинному законодавстві визначення «поведінка» як сукупність дій використовується досить нечасто і має, передусім, значення певного образу суспільно-правового життя суб'єкта права (наприклад, у Кримінальному кодексі України поняття «поведінка» зустрічається десять разів, а термін «діяльність/бездіяльність» – понад триста п'ятдесят) [23].

На підставі проведеного теоретико-правового аналізу можна дійти висновку про те, що категорія «правова поведінка» як ціле є узагальнюючою категорією, яка об'єднує одиничні категорії правомірної поведінки, протиправної поведінки та зловживанням правом.

Констатуючи відсутність єдиного підходу до розуміння категорій «правова діяльність» та «правова поведінка», слід підкреслити, що з одного боку не варто ототожнювати зазначені вище поняття, оскільки вони є різними за своїм змістовним наповненням, а з іншого боку, дане розмежування є умовним та пов'язане з багатоаспектністю дії права на суспільні відносини. У сучасний період категорія «правова поведінка» наповнюється новим змістом, її необхідно розглядати через призму поняття «правова діяльність» із врахуванням структурно-функціональної характеристики цих правових явищ. Все викладене вище, дає підстави стверджувати, що зазначені категорії не є ізольованими, вони взаємодіють і доповнюють одна одну. Тому теоретико-методологічний аналіз цих понять шляхом використання різноманітних принципів, підходів та методів – не самоціль, а необхідність встановлення взаємозв'язків між ними.

Список використаних джерел

1. Дія права : інтегративний аспект : монографія / відп. ред. Н. М. Оніщенко. Київ : ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2010. 360 с.
2. Новий тлумачний словник української мови: у 4 т. : 42 000 слів: для студ. вищ. та серед. навч. закл. / уклад. : Василь Яременко, Оксана Сліпушко. Київ : АКОНІТ, 1998. Т. 1. А-Є. 910 с.
3. Всесвітній словник української мови. URL : <https://uk.worldwidedictionary.org/> (дата звернення : 10.04.2021).
4. Новая философская энциклопедия: в 4 т. / Ин-т философии РАН; Нац. обществ.-науч. фонд; предс. научно-ред. совета В. С. Степин. 2-е изд., испр. и доп. Москва : Мысль, 2010. Т. 1 : А-Д. 744 с.

5. Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. Київ : Абрис, 2002. 742 с.
6. Соціологія: підручник / за ред. В. Г. Городяненка. Київ : ВЦ «Академія», 2008. 544 с.
7. Настасяк І. Загальнотеоретичний аналіз правової діяльності (в контексті дослідження функційної частини правової системи). *Jurnalul juridic national : teorie si practica*. 2018. № 5. С. 24-28.
8. Фаткуллин Ф. Н. Проблемы общей теории социалистической правовой надстройки. Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1980. Т. 1. 247 с.
9. Шалиев Б. В. Юридическая деятельность в современном российском обществе : (теоретико-правовой аспект) : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Москва, 2003. 154 с.
10. Юридическая деятельность : сущность, структура, виды : сб. науч. трудов / редкол. : В. Н. Карташов (отв. ред.) и др. Ярославль: Ярослав. гос. ун-т, 1989. 139 с.
11. Гусарев С. Д. Юридична діяльність : методологічні та теоретичні аспекти. Київ : Знання, 2005. 375 с.
12. Сырых В. М. Социология права : учебник. 4-е изд., доп. и перераб. Москва : Юстицинформ, 2012. 472 с.
13. Бобылев А. И. Правовое поведение и его виды. *Право и государство : теория и практика*. 2009. № 4. С. 6-12.
14. Тарахонич Т. І. Поведінка у сфері права: поняття, ознаки, види. *Правова держава*. 2007. № 17. С. 53-59.
15. Щепанський Я. Элементарные понятия социологии / Перевод с польского М. М. Гуренко. М. : Прогресс, 1969. 240 с.
16. Гарасимів Т. Поведінка людини: філософсько-правова рефлексія «діяльність» та «активність». *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія : Юридичні науки. 2016. № 855. С. 149-151.
17. Спивак В. А. Организационное поведение и управление персоналом. СПб. : Питер, 2000. 416 с.
18. Ліфарева Н. В. Психологія особистості : навч. посіб. К. : Центр навч. л-ри. 2003. 240 с.
19. Гарасимів Т. Поняття «поведінка» та «діяльність» як основа філософії девіантної поведінки. *Вісник національного університету «Львівська політехніка»*. Серія : Юридичні науки. 2015. № 824. С. 228-232.
20. Закон, поступок, ответственность / В. Н. Кудрявцев. Москва : Норма : ИНФРА-М, 2017. 448 с.
21. Ананьев В. Г. Человек как предмет познания. Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1968. 425 с.
22. Кудрявцев В. Н. Правовое поведение : норма и патология. М. : Наука, 1982. 288 с.
23. Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 10.04.2021).